

*Багай Н. О.,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри трудового, екологічного та аграрного права**Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

ІНСТИТУТИ АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ ТА ЮРИДИЧНА ПРИРОДА

Анотація. Стаття присвячена теоретичному аналізу інститутів аграрного законодавства України. Автором досліджено поняття та юридичну природу інститутів аграрного законодавства, визначено тенденції та перспективи розвитку аграрних законодавчих інститутів.

Ключові слова: аграрне законодавство, правовий інститут, інститут законодавства, інститут аграрного законодавства.

Постановка проблеми. Розвиток системи аграрного законодавства в сучасних умовах є дуже динамічним та складним, оскільки відображає істотні зміни в економічній системі, та має забезпечувати перетворення аграрного сектора економіки на високоефективну та конкурентоспроможну галузь виробництва. При цьому необхідною умовою належного розвитку аграрного законодавства як системи нормативно-правових актів є подальше вдосконалення і систематизація окремих законодавчих інститутів, що забезпечують регулювання аграрних відносин.

Стан дослідження. Проблеми структури аграрного законодавства аналізувалися у працях багатьох представників аграрно-правової науки: М.Я. Вашишин, С.І. Бугери, І.В. Духневич, В.М. Єрмоленка, В.П. Жушмана, В.В. Носіка, Т.О. Коваленко, О.О. Погрібного, І.Ю. Сальмана, В.І. Семчика, А.М. Статівки, Н.І. Титової, В.Ю. Уркевича, М.М. Чабаненка, В.З. Янчука та інших. Проте до цього часу недостатньо уваги приділялося теоретичному аналізу поняття та юридичної природи аграрних законодавчих інститутів, тенденцій їх подальшого розвитку.

Метою статті є аналіз поняття та юридичної природи інститутів аграрного законодавства України, визначення основних напрямів і перспектив їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. Представниками загальнотеоретичної юридичної науки обґрунтовано існування внутрішньогалузевої «горизонтальної» структури законодавства, що передбачає виділення в межах кожної галузі законодавства окремих інститутів, підгалузей та інших складових частин (підсистем) законодавства [1, с. 19–26, 60–74].

Так, визначаючи поняття «структури системи законодавства», П.М. Рабінович справедливо вказує, що це зумовлена системою права, інтересами держави та потребами практики правового регулювання внутрішня організація впорядкованих нормативно-правових актів, яка виражається в їх єдності й погодженості, а також у розподілі за галузями, інститутами та іншими групами законодавства [2, с. 96].

Про існування внутрішньогалузевої системи законодавства, чи так званої його «горизонтальної структури», зазначали і представники аграрно-правової науки [3, с. 123].

Поняття законодавчого інституту як основної складової галузі законодавства в юридичній науці аналізувалося багатьма вченими. Водночас, слід зазначити, що, зазвичай, більше уваги

приділяється дослідженню правових інститутів як складових галузі права і значно менше – аналізу законодавчих інститутів.

Ще в минулому столітті вченими було доведено, що «основним, обов'язковим елементом внутрішньогалузевої системи законодавства є інститут» [1, с.62]. На думку С.В. Поленіної, поділ галузі законодавства на підгалузі і інститути відбувається, насамперед, відповідно до предмета регулювання [4, с. 63].

При цьому, як зазначали науковці, «система комплексних галузей в принципі складається з елементів, аналогічних іншим галузям законодавства. Але ці елементи є менш однорідними, взаємозв'язки між ними часто обмежуються єдністю цільового призначення і похідною від них структурною спільністю» [1, с. 60].

Представники радянської юридичної науки під законодавчим інститутом розуміли систему взаємозв'язаних, взаємодоповнюючих за своїм призначенням норм (нормативних приписів), що регулюють відносно відособлену сукупність взаємозв'язаних суспільних відносин [1, с. 20].

О.Ф. Скакун визначає інститут законодавства, як «сукупність нормативних приписів галузі законодавства, що виражають зміст взаємозалежних правових норм, які регулюють певну групу (вид) суспільних відносин, а також суспільні відносини або їх елемент» [5, с. 317]. У сучасній юридичній науці виділяють три види законодавчих інститутів: галузеві, міжгалузеві, комплексні (суміжні) [5, с. 317].

При аналізі внутрішньогалузевої «горизонтальної» структури аграрного законодавства представниками аграрно-правової науки висловлювалися різні точки зору щодо основних структурних частин аграрного законодавства. Так, колись І.Ф. Казьмін виділяв окремі «структурні підрозділи» чи «підсистеми сільськогосподарського законодавства»: «1) про державне керівництво і управління сільським господарством; 2) про радгоспи; 3) про колгоспи; 4) про об'єднання і міжгосподарські організації та підприємства; 5) про рослинництво; 6) про тваринництво; 7) про підсобне промислове виробництво колгоспів та радгоспів; 8) про культурно-побутову діяльність колгоспів та радгоспів; 9) про сільськогосподарське переселення; 10) про підготовку та перепідготовку сільськогосподарських кадрів; 11) про матеріально-технічне забезпечення колгоспів та радгоспів; 12) про реалізацію продукції колгоспів та радгоспів» [1, с. 272; 6, с. 52]. Водночас ученим підкреслювалось, що такі «структурні підрозділи сільськогосподарського законодавства, в свою чергу, також є системами, оскільки включають різноманітні спільності норм» [1, с. 272; 6, с. 52].

Г.Ю. Бистров обґрунтовував точку зору про те, що «галузеві юридичні нормативні акти можуть бути згруповані в п'ять підгалузей: законодавство про радгоспи, колгоспне законодавство, законодавство про міжгосподарську кооперацію та агропромислову інтеграцію, законодавство про підсобні сільські господарства підприємств, організацій, установ, законодавство про особисті підсобні господарства громадян» [7, с. 13].

А.М. Статівка та В.Ю. Уркевич при аналізі горизонтальної структури сучасного аграрного законодавства виділяють такі його підгалузі, як, наприклад, законодавство про аграрні біржі, відповідальність за порушення аграрного законодавства, державну підтримку сільського господарства країни, сільськогосподарські кооперативи, державні і комунальні сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства, особисті селянські господарства та інші [8, с. 55–56].

На думку І.В. Духневич, «в аграрному законодавстві України можна виділити чотири групи правових інститутів: а) інститути, утворені за юридичним статусом сільськогосподарських товаровиробників; б) інститут державної підтримки аграрних товаровиробників; в) інститути, утворені за сферами здійснення сільськогосподарської діяльності; г) комплексні інститути, що знаходяться на межі аграрного та інших галузей законодавства» [9, с. 13].

Водночас, деякі представники науки аграрного права заперечують можливість виділення в межах галузі законодавства (в тому числі аграрного законодавства України) окремих законодавчих інститутів. Зокрема, М.М. Чабаненко стверджує, що «підстав для виділення інститутів галузі законодавства немає», оскільки, на думку вченого, «правовий інститут – елемент структури галузі права нарівні з правовою нормою й підгалузями права, і є певною сукупністю правових норм» [10, с. 174].

На наш погляд є цілком виправданим виділення в межах галузі законодавства окремих законодавчих інститутів, що охоплюватимуть систему нормативних приписів, які регулюють певний вид (групу) однорідних суспільних відносин. Підтвердженням цьому є істотна неоднорідність, різна функціональна спрямованість нормативних приписів у межах галузі законодавства.

Отже, інститут аграрного законодавства – це система нормативних приписів, вміщених у одному чи декількох нормативно-правових актах, що регулюють певний вид (групу) однорідних суспільних відносин у сфері сільськогосподарського виробництва.

Представники загальнотеоретичної юридичної науки обґрунтовують складну структуру законодавчих інститутів, що можуть включати підінститути (субінститути) або об'єднуватися та утворювати значно більші спільності – підгалузі законодавства [1, с. 65–66]. Тому, за переконанням науковців, один і той самий законодавчий інститут може одночасно розглядатися, як: «1) відносно самостійний правовий інститут; 2) підсистема іншого більшого галузевого чи навіть міжгалузевого інституту; 3) підсистема одночасно декількох інститутів» [1, с. 66].

Стосовно юридичної природи аграрних законодавчих інститутів, слід погодитися з ученими, які обґрунтовують комплексний характер законодавчих інститутів, що входять до складу комплексної галузі законодавства. Так, за справедливим переконанням представників радянської юридичної науки «ступінь комплексності інституту, зазвичай, прямо пропорційний ступеню комплексності даної галузі законодавства» [1, с. 64].

С.С. Алексєєв ще в минулому столітті при аналізі галузевої структури законодавства аргументував положення про формування на «стику» суміжних, однорідних галузей права комплексних інститутів, що наділені рисами, характерними для декількох галузей права [11, с. 83]. Як слушно відзначала С.В. Полєніна, такі інститути права нерідко повністю чи частково оформляються в інститути законодавства [4, с. 53–54].

Під комплексними інститутами законодавства, на думку О.Ф. Скакун, слід розглядати «сукупність нормативних припи-

сів, що виражають зміст взаємозалежних норм, об'єднаних із кількох суміжних галузей права [5, с. 317].

Водночас дискусійним на сьогодні є питання стосовно виділення в системі аграрного законодавства окремих його підгалузей. Адже, «на відміну від інституту підгалузей не є обов'язковим елементом для кожної галузі законодавства» [1, с. 62]. Тому, на думку вчених, у невеликих і тісно консолідованих галузях підгалузей взагалі немає, а в деяких галузях можна виділити лише такі спільності взаємозв'язаних норм, що займають проміжне становище між інститутом і підгалуззю [1, с. 62]. Водночас слід визнати можливості формування у майбутньому в межах аграрного законодавства окремих його підгалузей.

Внутрішня організація системи аграрного законодавства певною мірою зумовлюється суб'єктивним складом учасників аграрних правовідносин, специфікою окремих видів сільськогосподарської виробничої діяльності, структурою предмета правового регулювання відповідної галузі права та іншими чинниками. Особливості структури аграрного законодавства України визначаються також сучасними потребами реформування аграрних відносин, необхідністю підтримки сільськогосподарських товаровиробників та забезпечення соціального розвитку села, зацікавленістю держави у розвитку агропромислового виробництва тощо. Зазначені фактори визначають пріоритетні напрями правотворчої діяльності державних органів і втілюються у змісті конкретних нормативних актів аграрного законодавства України. При цьому вплив на формування внутрішньогалузевої структури законодавства суб'єктивних факторів дає підстави стверджувати, що структура аграрного законодавства України, як і кожної законодавчої галузі, є більш динамічним явищем, аніж структура відповідної галузі права.

Структура сучасного аграрного законодавства перебуває у стані постійного розвитку, що супроводжується не лише зміною співвідношення між різними складовими частинами законодавчої галузі, а й якісними змінами в «горизонтальній» структурі аграрного законодавства України, виникненням нових законодавчих інститутів та формуванням у майбутньому підгалузей аграрного законодавства України.

Необхідно також відзначити загальну тенденцію до поглиблення структурних зв'язків між галузевими утвореннями системи українського законодавства. У зв'язку з цим на сьогодні можна констатувати існування великої кількості міжгалузових правових інститутів, законодавчою базою яких є, поряд із нормативними актами аграрного законодавства, акти екологічного, земельного, господарського, цивільного та інших галузей законодавства.

Оскільки одним із основних напрямів розвитку аграрного законодавства є його систематизація, слід відзначити, що важливою перспективою вдосконалення законодавчих інститутів є спеціальна (інституційна) кодифікація (рекодифікація). Спеціальна кодифікація в межах аграрного законодавства може стосуватися не всіх законодавчих інститутів, а лише тих, які існують упродовж тривалого часу та характеризуються накопиченням достатнього нормативно-правового матеріалу. Передусім це стосується законодавчих інститутів правового забезпечення сільськогосподарської кооперації, соціального розвитку села, державної підтримки сільського господарства та деякі інші.

Висновки. Таким чином, у системі аграрного законодавства можна виділити аграрні законодавчі інститути, що є основними елементами галузі законодавства і характеризуються комплексною юридичною природою, яка властива галузі законодавства в цілому.

Інститут аграрного законодавства – це система нормативних приписів, вміщених у одному чи декількох нормативно-правових актах, що регулюють певний вид (групу) однорідних суспільних відносин у сфері сільськогосподарського виробництва.

Необхідною умовою вдосконалення аграрного законодавства України є систематизація аграрних законодавчих інститутів, у тому числі шляхом проведення спеціальної (інституційної) кодифікації.

Майбутні наукові дослідження у цій сфері можуть стосуватися аналізу окремих видів аграрних законодавчих інститутів та розробки пропозиції щодо їх подальшої систематизації.

Література:

1. Система советского законодательства / И.С. Самощенко, И.Ф. Казьмин, Р.М. Романов и др.; отв. редактор И.С. Самощенко – М. : «Юридическая литература», 1980. – 328 с.
2. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Посібник для студентів, спеціальність – «Правознавство». Видання 2-е, зі змінами й доповненнями. – Київ, 1994. – 236 с.
3. Титова Н.И. Материальная ответственность работников сельскохозяйственных предприятий. – М. : Юридическая литература, 1978. – 152 с.
4. Поленина С.В. Теоретические проблемы системы советского законодательства. – М. : Издательство «Наука», 1979. – 206 с.
5. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : Підручник / О.Ф.Скакун. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
6. Казьмин И.Ф. Сельскохозяйственное законодательство. (Проблемы и перспективы) / И.Ф. Казьмин. – М. : Юридическая литература, 1980. – 136 с.
7. Быстров Г.Е. Теоретические проблемы сельскохозяйственного законодательства в условиях развития агропромышленного комплекса СССР / Г.Е. Быстров : Автореферат дисс. на соискание ученой степени доктора юрид. наук: 12.00.06. М., 1986. – 48 с.
8. Актуальні питання аграрного права України : монографія / А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич, В.М. Корнієнко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. А.М. Статівки. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2010. – 240 с.
9. Духневич І.В. Розвиток аграрного законодавства України : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : 12.00.06 / І.В. Духневич ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 19 с.
10. Чабаненко М.М. Становлення та розвиток системи аграрного права України: монографія / М.М. Чабаненко. – Дніпропетровськ : Видавництво «Грані», 2015. – 298 с.
11. Алексеев С.С. Общие теоретические проблемы системы советского права. – М. : Госюриздат, 1961. – 187 с.

Багай Н. О. Институты аграрного законодательства Украины: понятие и юридическая природа

Аннотация. Статья посвящена теоретическому анализу институтов аграрного законодательства Украины. Автором исследовано понятие и юридическая природа институтов аграрного законодательства, определены тенденции и перспективы развития аграрных законодательных институтов.

Ключевые слова: аграрное законодательство, правовой институт, институт законодательства, институт аграрного законодательства.

Bagay N. Institutes of agrarian legislation of Ukraine: concept and legal nature

Summary. The article is devoted to a theoretical analysis of institutes of agrarian legislation of Ukraine. The author examines concept and legal nature of institute of agrarian legislation, defines trends and prospects of development of agrarian legislative institutes.

Key words: agrarian legislation, legal institute, institute of law, institute of agrarian legislation.